

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Взаємодія літературної мови і діалектів – важлива теоретична і практична проблема функціонування національної мови. Один із її виявів – використання в художніх текстах діалектизмів, які за посередництвом художньо-естетичної функції мови здатні впливати на динаміку стильових та загальнолітературних норм. З'ясування індивідуально-авторської специфіки представлення поліських лінгвальних елементів у сучасному художньому тексті необхідне для повного уявлення про тенденції діалектно-літературної взаємодії загалом та на сучасному етапі розвитку мови і літератури зокрема.

Авторитетні дослідники Полісся М. В. Никончук та В. М. Мойсієнко зауважили, що поліські говіркові риси до початку 90-х рр. ХХ ст. майже не були представлені в українській літературі. Звичайно, вплив північноукраїнської мовної стихії якоюсь мірою відчутний у творах Лесі Українки, Ганни Барвінок, С. В. Васильченка, Ф. Одрача, П. О. Куліша, П. Г. Тичини, О. П. Довженка, М. Я. Олійника, П. П. Маха та ін., проте він обмежений окремими вкрапленнями. Жоден із поліських діалектів упродовж ХІХ ст., а фактично й майже все ХХ ст. не був системно представлений у літературі. У цьому контексті заслуговує на увагу зацікавлення письменників північноукраїнськими говірками, яке в Україні посилювалося, по суті, лише в кінці 80-х рр. ХХ ст., особливо виразно – від початку 90-х рр. Поліська мовна стихія, яка досі мало була освоєна літературою, відкривала митцям нові художні засоби. У зв'язку з цим письменники почали використовувати діалект як самоціль, створюючи тексти чи окремі їхні фрагменти саме говіркою.

На Підляшші (Республіка Польща) і Берестейщині (Республіка Білорусь) це зацікавлення виявилось трохи раніше у зв'язку з тим, що молоді поети – носії українських говірок усвідомили свою мовну окремішність від поляків та білорусів, тому стали шукати самовираження в художньому слові. Оскільки не всі такі автори ототожнювали себе з українською нацією та українською літературою, було проголошено навіть наміри створити нові літературні мікромови – «пудляську мову» на основі підляських говірок у Польщі та «їтвјежу володу» на основі берестейсько-пінських говірок у Білорусі. Усе це дає підстави констатувати актуалізацію північноукраїнських діалектів у сучасному художньому тексті.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація пов'язана з науковою темою «Поліфункційний статус української мови в синхронії та діахронії» кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Тему затвердила вчена рада Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 6 від 27 грудня 2012 р.), уточнила вчена рада Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 12 від 25 червня 2015 р.).

Мета дослідження – з'ясувати тенденції і закономірності використання поліських діалектів у сучасному художньому тексті. Для досягнення поставленої мети виконано такі **завдання**: 1) узагальнено теоретичні напрацювання вчених у галузі діалектно-літературної взаємодії загалом та у вивченні поліських мовних елементів у белетристиці зокрема; 2) визначено твори сучасної української художньої літератури (1991–2015 рр.), які засвідчують актуалізацію поліських лінгвальних

елементів різних рівнів; 3) шляхом суцільної вибірки сформовано корпус використаних авторами поліських говіркових одиниць та систематизовано їх за рівнями мовної системи; 4) прокоментовано виявлені в текстах діалектизми з погляду походження; 5) з'ясовано семантику північноукраїнських лексичних діалектизмів та окреслено основні тематичні групи діалектної лексики, а також групи з погляду походження; 6) визначено загальні тенденції використання північноукраїнських лінгвальних явищ у сучасному художньому тексті; 7) простежено індивідуально-авторську специфіку застосування поліських говіркових одиниць у художніх текстах.

Об'єкт дослідження – твори сучасної художньої літератури, в мові яких представлено північноукраїнські говіркові елементи. **Предметом дослідження** обрано поліські фонетичні, морфологічні, синтаксичні та лексичні явища в текстах письменників кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Методи дослідження. Дослідження фактичного матеріалу проведене в аспекті синхронії методом лінгвістичного опису із властивими йому прийомами зовнішньої (діалектні явища певного рівня досліджено у зв'язку з елементами інших мовних рівнів та з позамовними явищами) та внутрішньої (для інвентаризації, диференціації та класифікації лінгвальних елементів) інтерпретацій. Для вивчення специфіки поліських явищ застосовано зіставний метод (порівняння фактів північноукраїнських діалектів та літературної мови). Частково використано прийоми внутрішньої та зовнішньої реконструкції (залучення мовних елементів різної давності та матеріалу споріднених мов із метою з'ясувати походження поліських діалектизмів), а для визначення семантики лексичних діалектизмів – компонентний аналіз.

Джерельна база – художні твори сучасних письменників, які повно і системно представляють поліські говіркові риси різних рівнів. Охоплено період від 1991 р. до 2015 р. Опрацьовано романи «Століття Якова», «Іван і Чорна Пантера», «Соло для Соломії», книгу «Із сонцем за плечима. Поліська мудрість Пелагеї» В. С. Лиса, романи «Грамотка скорблячих» та «Книга плачів» М. І. Закусила, збірки прози «На хуторі Курина Сліпота» та «Колодязько» О. М. Кулеша, роман-дилогію «Листя землі» В. Г. Дрозда, поетичні твори Ю. Королько. У публікаціях висвітлено також фрагментарне використання деяких північноукраїнських діалектних рис у повісті В. Г. Даниленка «Сонечко моє, чорне й волохате» та в поезії письменниці з Підляшшя М. Сарнацької. Художні твори, опубліковані до 1991 р., у цій роботі не розглянуто. Не стали об'єктом дослідження поетичні тексти М. В. Никончука та С. Сачко, адже вони ґрунтовно проаналізовані іншими вченими.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше переконливо окреслено загальні тенденції та індивідуально-авторську специфіку використання північноукраїнських різнорівневих мовних елементів у сучасному художньому тексті, визначено склад, ступінь представлення та функції поліських діалектизмів, прокоментовано їх із погляду походження, встановлено характер зв'язку мови кожного письменника з його рідним говірковим середовищем. Великий за обсягом фактичний матеріал виразно засвідчив закономірності застосування північноукраїнських лінгвальних явищ у сучасному художньому тексті.

Теоретичне значення праці полягає в розвитку й поглибленні окремих теоретичних положень про статус діалектизму як стилістичної категорії та основи літературної норми, про функції діалектизмів у художньому тексті. Відомості про

специфіку контактування і взаємозв'язку народної і літературної мов доповнено інформацією про вияви діалектно-літературної взаємодії на матеріалі північних українських говорів. Зроблені теоретичні узагальнення та використані принципи аналізу поліських діалектизмів відкривають перспективи для нових наукових досліджень, присвячених проблемам діалектно-літературного контактування.

Практичне значення роботи. Фактичний матеріал може бути використаний в узагальнювальних працях з історії української літературної мови, української діалектології, лінгвостилістики, в практиці викладання відповідних навчальних дисциплін у вищій школі, а також у зведеному словнику поліських говорів.

Особистий внесок здобувача. Автор самостійно визначив проблематику, мету і завдання роботи, апробував теоретичні підходи, вибрав об'єкт аналізу, узагальнив результати дослідження. Усі публікації одноосібні.

Апробація роботи. Основні положення та результати дослідження обговорено на засіданнях кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, апробовано в доповідях на 15 наукових конференціях різного рівня: а) *міжнародних*: «Філологія XXI століття» (Харків, 2013), «Грамотичні та семантичні аспекти функціонування мовних одиниць» (Ніжин, 2013), «Польські, білоруські, російські та українські літературні зв'язки» (Луцьк, 2013), «Інноваційні процеси в лексиці та граматиці української мови» (Луцьк, 2013), «Українська мова поза межами України» (Люблін, 2013), «Леся Українка і національна література» (Луцьк, 2013), «Взаємодія етнічних і планованих мов у контексті європейської інтеграції» (Луцьк, 2013), «Польська культура в контексті волинського тексту» (Луцьк, 2014), «Мова та література у полікультурному просторі» (Львів, 2015), «Лінгвостилістика XXI ст.: стан і перспективи» (Луцьк, 2015); б) *всеукраїнських*: «Сучасні орієнтири філологічної науки» (Херсон, 2012), «Лінгвостилістика XXI ст.: стан і перспективи» (Луцьк, 2013), «Мова і вірш» (Луцьк, 2013), «Масова комунікація: історія, сьогодення, перспективи» (Луцьк, 2013, 2014).

Публікації. Основні положення і результати дослідження висвітлено в 17 наукових публікаціях, зокрема 10 – у виданнях, що затверджені МОН України як фахові, 4 – в наукових журналах, які індексовані в наукометричних базах, із них 1 – в закордонному періодичному виданні.

Структура дисертації. Дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури (218 позицій), списку використаних джерел (20 позицій), списку умовних скорочень. Повний обсяг дисертації – 228 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету та завдання дослідження, визначено його об'єкт, предмет та джерельну базу, названо методи наукового аналізу, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів.

У першому розділі «**Територіально здиференційовані елементи в мові художньої літератури як об'єкт лінгвістичних студій**» схарактеризовано

теоретичні досягнення української лінгвістики в галузі діалектно-літературної взаємодії, зокрема у вивченні поліських мовних елементів у белетристиці.

У першому підрозділі **«Теоретичні засади вивчення діалектизмів у мові художньої літератури»** викладено погляди вчених на діалектизм як стилістичну категорію й основу літературної норми, а також функції діалектизмів у мові художньої літератури. Вивчаючи говіркові елементи в белетристичних текстах, науковці трактують діалектизм як поняття історично мінливе. У творах класичної літератури певне явище як діалектизм кваліфікують тільки в контексті тогочасних норм літературної мови: ті територіально здиференційовані лінгвальні одиниці, які в конкретний період були звичними в регіональних літературних стандартах, діалектизмами не вважають. У літературі ХХ ст. діалектизми розглядають уже як суто стилістичну категорію, як елемент свідомої стилізації під говірку. У цій якості вони виконують комунікативну, етнографічну та експресивно-виразову функції.

У другому підрозділі **«Дослідження поліських лінгвальних елементів у мові письменників ХІХ – початку ХХ ст.»** зауважено, що особливості говірок поліського наріччя в художній літературі окресленого періоду найбільшою мірою маніфестували П. О. Куліш та Леся Українка. Зв'язок мови творів П. О. Куліша зі східнополіським діалектом простежено в працях Т. І. Должикової, О. П. Кумеди, І. Г. Матвіяса. Учені відзначили, що письменник у літературній практиці орієнтувався на загальноукраїнські мовні особливості, проте східнополіський лінгвальний колорит у його творах відчутний. Говіркові риси в мові П. О. Куліша, наголошує Т. І. Должикова, не варто трактувати як стилізацію: вони цілком природний вияв народнорозмовної стихії, в якій сформувався автор.

Вивчення специфіки використання елементів західнополіських говірок у мові творів Лесі Українки має більш ніж піввікову історію. Перше спеціальне ґрунтовне дослідження місцевої лексики Волинського Полісся у творах цієї авторки 1957 р. виконав В. Ф. Покальчук. Упродовж 1950–1980 рр. одиничні розвідки про західнополіські мовні елементи в художній мові Лесі Українки опублікували Ф. Т. Жилко, В. Ф. Покальчук, І. О. Денисюк та Л. І. Міщенко, Г. О. Козачук, Л. В. Голоюх, А. А. Сагаровський. Зацікавлення лінгвостилістів народнорозмовними елементами в мові письменниці зросло з початку 1990-х рр. (Л. П. Демчук та О. П. Карпенко, Л. І. Бондарчук, Л. В. Бублейник, С. К. Богдан), 1998 р. започатковано цикл спеціальних діалектологічних розвідок про різнорівневі західнополіські елементи в мові Лесі Українки та фіксацію цих явищ у сучасних говірках окресленого ареалу (Г. Л. Аркушин, Ю. В. Громик, Р. С. Омельковець, З. С. Мацюк, Р. С. Зінчук). Висновки вчених в основному зведені до того, що волинськополіські мовні явища займають чільне місце в текстах авторки, найперше в оповіданнях на волинську тематику та в «Лісовій пісні». 2001 р. авторитетний дослідник Полісся В. М. Мойсієнко запропонував своє бачення місця й ролі елементів західнополіської говірки в художній мові Лесі Українки, зокрема в «Лісовій пісні». За спостереженнями вченого, власне західнополіські діалектизми всіх рівнів у цьому тексті обмежені хіба що десятком одиниць, а більшість інших територіально здиференційованих елементів – рідні для письменниці наддніпрянські слова, звичні в тодішньому варіанті літературної мови.

У третьому підрозділі «Дослідження поліських говорів у художньому тексті ХХ – початку ХХІ ст.» зауважено, що впродовж ХХ ст. поліську говірку в художню літературу вводило обмежене коло письменників, відповідно й досліджень у цій царині небагато. На початку 1970-х рр. Г. О. Козачук із погляду відображення діалектної стихії критично оцінила дві книги своїх сучасників – повість М. Я. Олійника «Велика Глуша» та поетичну збірку П. П. Маха «Поклін Джоконді». Захоплення діалектизмами в авторській мові, вживання лексем із непрозорою семантикою, непослідовність у відтворенні звукової структури слова дослідниця визнала виявом неохайності, порушенням норм художнього стилю.

Виразне зацікавлення письменників поліською говіркою в Україні помітили з кінця 1980-х рр., проте предметом наукового осмислення воно стало лише в кінці 1990-х рр. Різномірні елементи середньополіського діалекту в поетичних текстах М. В. Никончука простежили Г. І. Гримашевич, Т. І. Ольховик, В. В. Халін. Учені констатували домінування лексичних і семантичних діалектизмів та пояснили їхні функції, відзначили, що автор виявив тонке відчуття природної пропорційності діалектизмів як засобу відтворення місцевого колориту.

Перші спроби аналізу говіркових елементів у мові В. С. Лиса, зокрема на матеріалі роману «Століття Якова», належать І. О. Ніколаєнко. Дослідниця зробила висновки, що мова автора динамічна – від рафінованої літературної до живої народної, яка домінує в діалогах та описах; діалектні лексеми у творі виправдані. Функції діалектизмів у цьому ж творі простежила Л. С. Спанатій, яка підсумувала: письменник не тільки вмів використовувати місцеву лексику, але й відтворює особливий синтаксис та ритмомелодику фрази. Л. Й. Пулатова виконала спеціальне дослідження про полонізми в романі «Століття Якова».

Грунтовні напрацювання про елементи поліських говорів у художньому тексті ХХ – початку ХХІ ст. має Г. Л. Аркушин. У монографії «Народна лексика Західного Полісся» учений простежив специфіку відображення західнополіської мовної стихії в романах В. С. Лиса. Дослідник відзначив усі різновиди діалектизмів, місцеві оказіоналізми, прислів'я та приказки, прокоментував адаптацію запозичень, виявив такі слова й деривати, які в західнополіських говірках досі не було зафіксовано. Загалом високо оцінивши художню майстерність письменника в передачі народного мовлення, Г. Л. Аркушин висловив зауваження щодо великої варіантності форм, непослідовності й неточності передачі певних фонетичних процесів, зловживання перекладеними російськими фразеологізмами, неуніфікованості написань говіркових слів, недосконалості способів пояснення значень лексичних діалектизмів тощо. У цій же праці Г. Л. Аркушин високо оцінив майстерність В. А. Лазарука в реконструкції надсвітязької говірки XVI–XVII і XIX ст. в романі «Світязь», натомість повість М. Я. Олійника «Велика Глуша» кваліфікував як приклад невдалого використання діалектизмів у художньому творі.

Г. Л. Аркушин розглянув проблему взаємодії підляських і берестейських говірок та літературної мови. Серед авторів, які використали підляську говірку як літературну мову чи окремі елементи підляської говірки в українській літературній мові, відзначено Ж. Жабінську, С. Сидорука, С. Сачко, Ю. Гаврилюка, І. Кирилюка, Ю. Королько, В. Альбічука та ін. Берестейські діалектизми, за висновками дослідника, у ХХ ст. використали І. Хміль, Т. Шоломицький, Ф. Д. Климчук.

Г. Л. Аркушин критично оцінив спроби створення в Білорусі та Польщі на основі місцевих українських берестейсько-пінських і підляських говірок нових літературних мікромов, визнавши ці проекти політичною грою.

Творчість кількох авторів, які живуть на Північному Підляшші і пишуть місцевою говіркою або українською літературною мовою з багатьма підляськими вкрапленнями (С. Сидорука, І. Киризука, Ю. Гаврилюка, Ж. Жабінської), з мовознавчого погляду досліджував М. Лесів, зокрема в праці «Українські говірки в Польщі». Спеціальну розвідку вчений присвятив аналізу поетичних збірок С. Сачко – письменниці, яка послідовно використовує підляську говірку як літературну мову.

У другому розділі «**Західнополіський говір у сучасному художньому тексті**» з'ясовано загальні закономірності та індивідуально-авторську специфіку використання західнополіських говірок у художніх текстах сучасних авторів.

У першому підрозділі «**Волинськополіська говірка в романах Володимира Лиса**» проаналізовано різнорівневі діалектизми у творах «Століття Якова», «Іван і Чорна Пантера», «Соло для Соломії», «Із сонцем за плечима. Поліська мудрість Пелагеї». В. С. Лис позначив усі виразні особливості місцевого вокалізму, зокрема рефлекси *o, *e: *стілько, окно, пуйшов, жонка* та ін., *ě: *циле, дивчєта* та ін., *ę: *памнєть, дваїцїть* та ін.; процеси *i > [i] після губних та *gy, *ky > [g'i], [k'i]: *пійнути, другімі, по-руські* та ін.; обниження наголошеного [и] > [e]: *топетися, купєти* та ін.; підвищення артикуляції ненаголошеного [e] > [и], [i]: *типерка, знаїте* та ін.; лабіалізацію наголошеного [e] > [o] перед твердим приголосним: *в льохких, розведьонка* та ін.; підвищення і звуження артикуляції наголошеного [a] після м'яких приголосних до [e], [i]: *п'єть, щїстє* та ін.; посилення лабіалізації ненаголошеного [o] > [y]: *гуворить, чулувік* тощо. На рівні консонантизму відображено м'яку чи пом'якшену вимову приголосних перед [e] < [и]: *купєти, гувурєти* та ін.; збереження пом'якшеної вимови шиплячих: *дивчєта, заважєли* та ін.; ствердіння передньоязикових перед ненаголошеним *ě: *дивчєта, симня* та ін.; депалаталізацію [ц']: *циле, хлопци* та ін.; протези [г], [в], [й]: *гонук, вочима, Їгорем* та ін.; заступлення [ф] > [хв], [х]: *канхвету, хронт* та ін.; ствердіння [p']: *з лагєра, бурака* тощо. Деякі фонетичні діалектизми зумовлені комбінаторними звуковими модифікаціями, зокрема різними типами асиміляції: *гинчєго, пенцию, мнєсо, блєшку «пляшку»* та ін.; дисиміляції: *дваїцїть, штири, свайби, жмєлик, шмидкий, сумліватися* та ін.; метатези: *до фершала, гамазин* тощо. Чимало лексем відображають різнотипні скорочення й усичення, зокрема афєрезу: *всє'дно, сє'дно, вакуацію, нїверситєту, дікалоном* та ін.; синкопу: *скико «скільки», мєна «можна», тидєнь «тиждєнь», мауть «мабуть», тра' «треба», сьєннє «сьогодні»* та ін.; апокопу: *тре' «треба», чо' «чого», ничо «нічого», мо' «може», брє' «брєшєтє», зарє «зараз»* та ін. Водночас звукова структура поліського слова може зберігати етимологічний консонант: *майбуть, тогдї, тогдїшня, альбо, пуйшов*. Появу секундарного приголосного ілюструють словоформи *окїян, по радїві, револьвєрт, мондєль «модєль», мигдалї «мєдалї»* та ін.

На рівні словозміни письменник позначив виразні локальні особливості, більшість із яких – відображення регулярних фонетичних процесів: *в хати, на хронти, псив, родув, хлопци* тощо. Морфологічних інновацій знайдено небагато: *із бабцьєю, дьогтьєм, по льодєві* та ін. Як архаїзми можна кваліфікувати форми

деяких непрямих відмінків іменників III відміни на зразок *до старости* та ін., іменники середнього роду м'якої групи із флексією *-e* на зразок *весілле* та ін. В. С. Лис ілюструє також інше, ніж у літературній мові, родові значення іменників: *поперечний бальок, ціла літра, хліб з повідлюю* та ін., відмінності в морфемній структурі: *щавусик* «щавель», *гладуцик* «гладишка», *хлопак* «хлопець», *червак* «черв'як», *дитисько* «дитина» тощо.

Із явищ ад'єктивної словозміни, крім інновацій, що відображають регулярні фонетичні процеси, відтворено повні нестягнені форми на зразок *страшная сила, такое сурйозное, чужей очі* та ін.; стягнену форму називного відмінка множини з закінченням *-и*: *бабця не ради*; форми *чужего чоловіка, страшної похоронки*, які засвідчують колишню флексію м'якої групи; результат вирівнювання за зразком твердої групи: *будного дня*. Відмінності в морфемній структурі ілюструють прикметники *щавушиний* «щавлевий», *бабоцький* «бабський», *п'янізний* «дуже п'яний», *остатній* «останній», *цільний* «цілий», *буднічний* «будній» тощо.

Найбільш детально В. С. Лис маніфестував відмінності в оформленні та словозміні займенників. Окрім численних інновацій, пов'язаних із регулярними фонетичними процесами, простежено займенник 2 особи множини *ви-те*; специфічні форми непрямих відмінків предметно-особових займенників: *єго відлупила, за него трималися, до него горнеться, єму носити, ей у груди вбети, єї бити, ждав неї* та ін.; присвійні прикметники, утворені шляхом поширення структури *неї* суфіксом *-н-*: *неїн страх, неїна мати, неїне лице* та ін.; стягнені форми непрямих відмінків присвійних займенників *мій, твій, свій*: *брата свего, меї хати, твею мамою, в мему письмі, мому охвермі, мамі твеї* та ін.; членні нестягнені форми вказівних займенників: *цяя людина, тая дружба, такая ж худюца, цеє вино, тое пригадував, такое сурйозное* та ін.; вказівні займенники з основою *там-*: *тамтий бік, тамтий світ* та ін., а також з указівними частками *то-, -о (-во)*: *тотий шваб, в тотему селі, перед тимо, отакеї-во* та ін.; історично закономірну частку *ни-* в структурі заперечних займенників: *нихто, нияка* та ін.; специфічну демінутивну форму *никогисько* «нікого»; запозичену з польської мови форму *ніц* «нічого»; частку *-ся* в структурі неозначених займенників: *щося розказуй, якіся змагання*; займенники *всейкий, кождий, жадний (жєдний), нашенський* тощо.

Специфіку західнополіського дієвідмінювання засвідчено архаїчними формами 2 особи множини наказового способу на зразок *благословіте, пуждіте, глядіте* та ін.; формою 1 особи однини майбутнього часу *помогу* тощо. У випадках *коли-сь ви не проти, вчорась напився, чули-те* сегменти *-сь, -те* – успадковані від колишнього перфекта особові енклітики.

Відтворюючи говіркові особливості в морфемному складі прислівників, В. С. Лис активно використовує дериват *тута*; формально демінутивні структури *тутка, туперка, туперки, тамика, тутоньки, такечки, тудечки, зновика, ондечки, завтречки, троньки* «трохи», *злецько* «зле» та ін.; архаїчні форми займенникових прислівників *когда* «коли», *нікди* «ніколи», *нігди* «т. с.», *всіди* «завжди», *завсіди* «т. с.», *тогді, куда*; полонізм *юж* «уже»; заперечні прислівники із часткою *ни-*: *николи, ниде, нияк*, а також неозначені із часткою *-ся*: *колися*; поширює прислівникові основи вказівним *-о (-го)*: *тако, отако, такого, отако-о* тощо.

Локальні явища синтаксичного рівня В. С. Лис обмежив уживанням фонетичних варіантів загальноновживаних службових слів, а також розділового сполучника, питальної частки *чи*, розділового сполучника *альбо*, прийменника *окромля* «крім», заперечної частки *не*, сполучника, частки *хотя* «хоч, хоча», підрядного умовного сполучника *коби*, специфічних порівняльних сполучників, часток *гейби*, *геньби*, *геть би*, *нав би*. Простежено форми так званої пошанної множини: *мама живі й здорові, сказали тато, бабуся покійні бачили* тощо.

Із метою створення ефекту природного народного мовлення, для відображення місцевого рельєфу, побуту і господарювання поліщуків В. С. Лис використав волинськополіські найменування одягу, взуття і суміжних понять: *маринарка, майтки, пацьори, шальоха, станік*; меблів і кухонного начиння: *люстро, поренжа, куфер, бутелька*; страв, напоїв: *гомачка, пумнетуха, тук, лагодзінки, самограй*; рослин: *без, трускавки, димки, бульба, ведмеді*; тварин та комах: *боцун, дзік, малпа, петрусь, прусак*; місцевого рельєфу: *ружок, калабаня, ланке*; найменування людей за різними ознаками: *кобіта, меницизна, охверма, затенний, вредний, політок, любовальниця* тощо; анатомічні і фізіологічні назви: *льохи, жолудок, груба*; транспортну лексику: *крипа, таксувка, самолёт*; суспільно-політичну термінологію: *осаднік, постерунок, жолнеж, тміна, сельсовет*; дієслівну лексику: *довгарати, погрумчати, жвандіти, сагонити, сабанити* тощо.

У другому підрозділі «**Підляська говірка в поезії Юстини Королько**» проаналізовано явище «олітературнення» архаїчної української говірки Північного Підляшшя. Ю. Королько максимально повно й системно відобразила колорит підляського мовлення. На фонетичному рівні ілюстровано специфіку рефлексії *o: *спокуойно, мнуого, в куонціе, добраноч, спокуй* та ін., *e: *осень, щцельно, постіель, по твоюом, навилот* та ін., *ě: *свїет, гриех, гришат, чародей* та ін., *ę: *пригледаясь, паметь* та ін.; непослідовність розвитку ненаголошених *рь, *ль: *яблиніе, глотаю* та ін.; злиття *ь, *i в [и] на межі префікса й кореня: *пудиді, взишов* та ін.; лабіалізацію [e] > [o] перед твердим приголосним: *вітьор, берози* та ін.; палаталізацію *гы, *кы, *хы > [г'і], [к'і], [х'і]: *крокі, ногі, хілюсь* та ін.; розвиток *i > [і]: *оставіті, наснілось* та ін.; збереження м'якої вимови [л'], [ц'], зрідка інших приголосних перед [e]: *зелень, сонце, озєра* та ін.; збереження пом'якшеної вимови губних перед *ę: *мягка, терпят* та ін.; стягнення подовжених консонантів: *павутієне* та ін.; депалаталізацію в ряді позицій вібранта й шиплячих: *повторає, постарієв, встричаю, очи, в ночіє* та ін.; протезу [г]: *гуліцю*; відсутність протези [в]: *окно, огня* тощо. Відображено окремі наслідки комбінаторних звукових модифікацій: *щасьє, што, найменч, ковкаєш* «ковтаєш» та ін. Фонетичне оформлення ряду лексем ілюструє польський вплив: *карузеля, фільозофія, лампи, неправдзівих, жице, млєчним, оглошеннях* тощо.

Ю. Королько повно й системно передала локальні особливості субстантивної словозміни. Як архаїчні явища кваліфіковано флексію *-e* в іменниках середнього роду на зразок *цілованє* та ін.; закінчення *-a* в іменниках чоловічого роду: *двери рая, з горизонта* та ін.; флексію *-и* у формах деяких непрямих відмінків іменників III відміни: *смерті голоса* та ін. До інновацій морфологічного характеру віднесено вирівнювання в орудному відмінку однини форм м'якої групи за зразком твердої: *землюю, огньом, щастьом* та ін., форм іменників III відміни – за зразком I відміни:

радосьцьою, кровльою та ін.; вживання флексії місцевого відмінка однини *-ові* за межами назв істот: *в воздухіві, в снові, в огньові* та ін., закінчень родового відмінка множини **-овъ, *-евъ* – в іменниках жіночого та середнього родів: *з деревуов, з долонюв* та ін.; форми називного відмінка множини іменників чоловічого роду з закінченням *-а*: *ліса, вечера* та ін. Більшість же явищ субстантивної словозміни – інновації, що відображають регулярні фонетичні процеси: *на століе, пазуриє, з садуов, з пальцюв* тощо.

У системі ад'єктивного формотворення як архаїчне явище відзначено нестягнені флексії жіночого, середнього родів і множини: *земля сухая, старое ціловане, старій пніе* та ін. У родовому відмінку в прикметниках жіночого роду помічено колишню флексію м'якої групи: *завтрашней нощі*, яка через аналогію можлива й у словоформах твердого різновиду: *лівеї ногі, солодкеї води*. Інноваціями фонетичного характеру визнано форми чоловічого роду з усіченими флексіями *-и, -і*: *квасни смак, жежкі віетьор* та ін.; форми місцевого відмінка на зразок *в кровавум віночкові, в ліетньому небі, в голубуой глублиніе, по моцнуй каві* тощо.

Деякі відмінності супроти літературної мови простежено в системі дієслівного формотворення. Наприклад, дієслова з інфінітивним коренем на [г] у неозначеній формі мають суфікс *-чи*: *стерегчи, вбіегчи*, а в 1 особі однини теперішнього роду засвідчують збереження фарингального: *лгу, бігу*. У флексіях 3 особи теперішнього і простого майбутнього часів відзначено тверду вимову кінцевого [т]: *циміт, кружат, топочут* тощо. Мабуть, за традицією місцевої говірки поетеса творить дієприслівники з суфіксом *-вши* від інфінітивних основ недоконаного виду: *губяться не умієвши признатісь, кричавши могла розбіті* та ін., використовує пасивні дієприкметники з суфіксами *-он-* та *-ан-*: *замкньони, створана* та ін., а також активні дієприкметники минулого часу з суфіксом *-ви-*: *стукавших* та ін.

Специфіку займенникової словозміни передано через варіанти особових та предметно-особових займенників на зразок *мніе, єї, їмі, в його, в юом* та ін.; нестягнені форми вказівних займенників: *тая, тоє, тії, такая, такії* та ін., а також зрощення *сіети* «цей»; заперечні структури *нехто, некого, ніц*; форми *кажди, котори, што, штось* та ін. Детально відображено варіанти загальноживаних форм із наслідками регулярних фонетичних процесів, як-от: *тобіе, моїе (очи), муой (сон), в моюой (головіе), в туом (танцьові), в такуом (віночкові)* тощо.

Ю. Королько позначила відмінності в структурі словосполучень, організованих зв'язком керування: *показуєш люді, заздростілі всього, прислухатісь шорохові* та ін., використала місцеві прийменники: *виходжу міжду люде, забуває о смерті, встає по звонкові* та ін. На рівні складного речення локальна специфіка полягає в уживанні сполучних засобів, які в українській літературній мові загалом чи саме в такій функції невідомі, зокрема підрядних сполучників *коб* «щоб», *би* «наче», *якби* «т. с.», *же* «що», *єслі* «якщо», *аж* «поки», сполучних слів *пока, котори*, сурядних сполучників *оно, но* «але, тільки» тощо.

Лексична система творів Ю. Королько підтверджує однозначну і свідому мовленнєву орієнтацію авторки на місцеву говірку. Поетеса послуговується підляськими назвами конкретних побутових предметів: *запалкі, гузік, бутелька, капсель, криж, ліна, люстро, тафля, фотель, лямна*; дієслівною лексикою: *виставаті, пукаті, жлобіті, кісіті, кляскаті*, а також назвами процесів, станів та

дій: *вищчка, самобуйство, жище*; прикметниками-найменуваннями фізичних якостей предметів та різних рис людини: *зімни, квасни, шари, штивни, звінни*; анатомічними та фізіологічними номенами: *твар, женса, шпон, взрок*; абстрактною лексикою: *літосьць, ульга, сказа*; прислівниковою лексикою: *дзісь, барзо* тощо.

У третьому розділі «Середньополіський говір у сучасному художньому тексті» окреслено загальні тенденції та індивідуально-авторську специфіку художнього опрацювання середньополіських говірок.

У першому підрозділі «Середньополіська говірка в романах Миколи Закусила» проаналізовано тексти «Грамотка скорблячих» та «Книга пророків», у яких М. І. Закусило активно відтворює мовлення земляків із рідної Овруччини. Письменник скрупульозно передав варіантність рефлексії давніх голосних, зокрема *о: *конь, восем, вуон, война, пудняв* та ін., *е: *сємдесят, п'єч, жонка, жуонка, привйоз, попел* та ін., *є: *горєх, грєх, мєсєц, лєвшє, хлєбину, пудобйог* «підбіг» та ін., *є: *памєть, застрєв* «застряв», *курєт* «курять», *дванцєть* та ін., *і та *у: *гусі, сподніца, віщє* «вищє» та ін. Спорадично відтворено позиційну реалізацію сучасних голосних: *єкраз, вугонь, минє* «мені», *шчодре* та ін. У системі консонантизму ілюстровано непослідовність, незавершеність депалаталізації приголосних перед рефlekсами *є, *е: *вєтер, сєттє, об'єд, п'єч, повйоз, похмєлля, бєда, вєнок, рєзєли, трєснуло, дєвшє, лєкар, лєвою, дєтєй, зєслєпила* та ін.; послідовне ствердіння губних і передньоязикових перед ненаголошеним *є: *лєкают, дєсєть, двєнанцєть, хєдєт* «ходять» та ін.; депалаталізацію вібранта перед голосними заднього ряду: *рєтовніца, чирєк* та ін.; ствердіння в ряді позицій [ц]: *пєльци, конєц, свєтлицє* та ін.; відсутність [ф] та дзвінких аффрикат: *кєхти, бужє, кукурузу* та ін.; можливість появи протез [в], [й], [г]: *нєвучивсє, вусєнь* «гусінь», *йєнє* «вонє», *гєдєгєють*, а також відсутність протези [в]: *осьмий, ухє, окнє, овсєук* та ін. Відображено наслідки позиційних фонетичних змін, зокрема асиміляції: *мнєсє, зємнє, ззістє, скирдє* та ін., дисиміляції: *шчирє, топкє, осімнєнцєть, сєльсєсон* та ін.; різнотипних скорочень, усічень: *рєтмє, лєргє, лєсєпєт, скокє* «скільки», *монє* «можнє», *сєодні, зарє* «зараз», *бє* «Боже», *кє* «каже», *є* «аякже» тощо.

Тексти М. І. Закусила відображають найвиразніші специфічні ознаки поліської іменникової словозміни. До морфологічних архаїзмів можна віднести іменники середнього роду з закінченням *-є*: *Пєлєссє* та ін.; форми деяких непрямих відмінків іменників III відміни з флексією *-и*: *любєви* та ін.; також одиничні словоформи *сєвєтє* (родовий відмінок однини), *кур* (родовий відмінок множини). Вияви граматичної аналогії засвідчено у випадках *кєшєльєм, гєлєшєю, крєвєю* (орудний відмінок однини), *лєсє, гєнєрєлє* (називний відмінок множини), *Гєнє-о!* (кличний відмінок) тощо. Більшість інших форм іменників у флексіях засвідчують типові для середньополіського ареалу фонетичні явища: *хрєстєв, в водє, колє землє* тощо. У кількох випадках помічено відмінності супроти літературної мови в граматичних значеннях роду та числа: *дєрнє сухє, двє літрє, пуд лєжєк, глєхєр і тєтєр тєкєют, рєб'єчє кєстє, дєрєгєль тєкє* та ін. Відмінності в морфемній структурі ілюструють деривати *убийци, стидухє, хвєрєчєкє, трєднєчє, вєзучєчєкє, дєбрєнє, лєвицє* тощо.

У групі особових та предметно-особових займенників представлено інновації фонетичного характеру: *тєбє, при минє, вєн, вуон, йєнє, їє* «її», *є* «т. с.», *йєй* «їй», *в нєй* «у ній», *нє нєм* «на ньому», архаїчну словоформу *єгє* «його», а також варіанти

без приставного [н] на зразок *в їє були, водою на єго, подавилиса їми* тощо. Найбільше відмінностей від літературної мови простежено у формах неособових родових займенників, щоправда, в більшості випадків виявлено наслідки регулярних звукових процесів. Не фонетичне явище, а наслідок аналогії до структури *сей / цей* засвідчує вказівний займенник *тей* «той». Простежено варіантність нестягнених і стягнених форм непрямих відмінків присвійних займенників на зразок *із моєго простору, свогого присуду, в мому житті* та ін.; архаїчні форми родового відмінка вказівних та присвійних займенників на зразок *коло тоє реки, до моє баби* тощо. М. І. Закусило використовує вказівні займенники білоруського походження: *гети молодящиє, гетия встрічі*, структури з демінутивним та аугментативним суфіксами: *нікогочки, тисчки, оцувоньку, таківе-е-нні*, заперечні займенники з часткою *ни-*: *ніхто, нияка, нічого* та ін.; для більш точної вказівки поширює вказівні займенники часткою *-о* (*-во, -го*): *тей-о, тис-во, з цьої-го* тощо.

Специфіка ад'єктивної словозміни представлена формами чоловічого роду з усіченими флексіями *-и, -і*: *живот пусти, колодязь глибокі* та ін.; повними нестягненими формами жіночого роду та множини: *курва моряцкая, корову рогатую, живеє душі* та ін.; стягненими формами множини на зразок *розни голоса, люде родни* та ін. Переважають варіанти загальноновживаних форм із виявами регулярних звукових процесів: *з доброє житки, в Дубовом гаю, в сирой могилі* тощо. Деякі деривати засвідчують відмінності в морфемній структурі: *кметка, родинственні, останнєчка* та ін.

Багатьма прикладами М. І. Закусило передає специфіку дієслівних форм, щоправда, домінують фонетично зумовлені інновації, зокрема інфінітиви на *-т, -ть*: *насіпат, ловит, одживать* та ін.; зворотні дієслова зі стверділим *-ся (-сь)*: *сницца, питаюса, зозналас* та ін.; усічені форми 3 особи однини теперішнього часу: *стука, маха* та ін.; форми 3 особи множини теперішнього та простого майбутнього часів дієслів II дієвідміни з флексією *-ет*: *курет, дивецца, поцупет* та ін.; форми 2 особи множини наказового способу з закінченнями *-ет, -ете*: *простет, робет, подиветеса* та ін.; форми 2 особи однини наказового способу на зразок *випі*. Наслідки аналогічних процесів простежено у формах *седю, закусю, не простю, див'юса, ставе, заголосе, виполоц* тощо. Відмінності в морфемній структурі ілюструють деривати *убавлю, осметиласа, роздобрєніла, перевідаю* тощо.

М. І. Закусило точно відобразив варіативність адвербативів, зокрема використав архаїзми *покуль* «поки», *докуль* «до якого часу», «до якого місця», *одкуль* «звідки», «відколи», *одтуль* «звідти», *ізтуль* «відтоді» та ін., позначив давні прислівники *всєгда, завсїгда, завсєгди, тогди, тогдє, куда, покуда, нігде, летось* «торік» та ін., форми вищого ступеня порівняння з суфіксом *-ей*: *веселєй, болячей, скорєй* та ін., формально демінутивні та аугментативні структури *теперєчка, нисколєчки, такєчки, тожєчки, добрєчки, прямєчки, неровнєчки, справдєчки, добрєнно* тощо. Найбільшою кількістю варіантів і синонімів представлені просторові адвербативи *тут*: *тута, тутєчки, туто, отуто, одєчки, осьдєчки, осьдо* та ін., *там*: *тамо, тамо-о, тамєчки, ондєчки, ундо* та ін.

На рівні словосполучення, окрім фонетичних варіантів загальноновживаних прийменників із наслідками регулярних звукових процесів, зауважено використання давнього прийменника *к*: *ходить к ньому*; прийменника *за* при вказуванні на

конкретну особу, предмет або абстрактне поняття, що виступають об'єктом розмови, думки: *мовчите за село*; відмінні від звичних у літературній мові норми керування: *штири з половиною кубов*. На рівні простого речення виявлено вказівні частки *о* «ось», *ето* «це», *генно*, *уно*, *уночки* «он»; підсилювальну частку *хотя б*; вказівну і підсилювальну частку *осьо*; підсилювальну частку *дак*; стверджувальну і підсилювальну частку *да*; заперечну частку *не*; вигук *го*, вживаний для привернення уваги співрозмовника; простого та складносурядного речень – єднальний сполучник *да*, протиставні сполучники *да, но*; складнопідрядного речення – сполучник *єслі*, сполучні слова *покуль* «поки», *докуль* «доки, до якого часу», «до якого місця», *откуль* «звідки» та ін.

Намагаючись максимально точно передати колорит поліського мовлення, а також відобразити специфіку місцевого побуту, господарювання, рельєфу тощо, М. І. Закусило використав лексику Середнього Полісся, зокрема назви одягу та взуття: *бунда, опиначка, обувачка, кирзяки*; найменування різних знарядь праці, деталей упряжі: *п'яло, венджі, кантарка, букиа, ремячє, цибля, шершебка, вилошник, одбирник*; назви будівель та їхніх частин: *вистебка, овшула, арцаб, легар, козлики, плашка, лобовики*; найменування рослин: *космачі, ятельник, лабузинне, бедз, без, бульба*; назви тварин: *коршун, ополоник*; анатомічні і фізіологічні номени: *культя, гергавка, поленбица, оточини*; найменування, що відображають специфіку місцевості: *мозглятник, хмареча, бахили, ковдобанка*; назви людей за діяльністю: *сучкоруб, протравник*, а також фізичними ознаками та поведінкою: *пульканий, мизаний, дзьоба, шараміжник*; різну дієслівну лексику: *блюдити, раяти, окрияти, повнежувацца, скацапніти, вихарашати, згирицца*; абстрактну лексику: *туск, луч, год, жичка, ковзлятинка* тощо.

У другому підрозділі «Середньополіська говірка у творах Олександра Кулеша» проаналізовано відображення поліської мовної архаїки в прозових збірках О. М. Кулеша «На хуторі Курина Сліпота» та «Колодязько». Найбільш послідовно представлено фонетичні риси середньополіських говірок, зокрема відмінну від літературної мови рефлексію давніх *о: *ноч, помоч, подстрелит* та ін., *е: *жмель, погреб, жонка, привйоз* та ін., *ѣ: *месце, в сем'є, прібажит* та ін., *ѣ: *в колодезі, легаї, патнадцат* та ін.; збіг *у та *і в [і]: *прінеслі, вімовляті, з кобілою* та ін.; позиційну реалізацію сучасних голосних, зокрема обниження артикуляції ненаголошеного [e] > [a] після губних, вібранта та шиплячих: *валікій, параступіла, чарєшні* та ін., підвищення і звуження артикуляції ненаголошеного [a] > [e] після [й]: *єкоє, єкіє* та ін.; збереження м'якої чи пом'якшеної вимови більшості приголосних перед [e]: *ледве, тепер* та ін.; незавершеність та варіантність процесу депалаталізації губних перед *е: *жмель, привйоз, камень* та ін., *ѣ: *смаяліса, вадро* та ін., *ѣ: *сватіє, прівазали* та ін.; ствердіння [ц']: *рушица, хлопєц* тощо. Окремі явища фонетичного рівня зумовлені асиміляцією: *громкосць, шось, очєпіс* «відчепися» та ін.; скороченнями та спрощеннями: *'дпустів, сокі* «скільки», *мона* «можна», *треб, тре* «треба», *зара, зарє* «зараз», *сєдно* «все одно» та ін.; появою неетимологічних звуків: *цєнтер, лушупайкі, дорц, тувалєт, сілуєт* тощо.

Відмінні від літературної мови іменникові словоформи переважно відображають регулярні фонетичні явища, як-от: *бураков, у дворє, люди, з голові, з концями* тощо. Як морфологічні архаїзми кваліфіковано форми іменників середнього

роду з закінченням *-e* на зразок *здоров'є* та ін., словоформу *миш* «миша», двоїнну за походженням форму субстантива в сполучі *два дуба* та іменникову форму з нульовою флексією у випадку *тридцат рок*. Одиначними прикладами представлено морфологічні інновації аналогічного походження: *геройом* та ін. Обмежено виявлено хитання в роді іменників: *летучій миш – маленька миш, літер води – то ше літру*, відмінності в морфемному складі: *крадун, горобейко, голінка, соромот'є*.

Займенникове формотворення ілюструє в основному наслідки регулярних фонетичних процесів: *мане, міне, себе, вон, єе, єю, вамі, кімсь, твоя, єкіє* та ін. Маніфестовано також відсутність приставного [н] у формах предметно-особових займенників: *од його, в єе, по його, за їм* та ін.; одиначні результати граматичної аналогії: *тея* «той» та ін.; збереження нестягнених форм на зразок *ціє ієрогліфі, такіє п'ятна* та ін.; поширення займенникових форм указівним *о*: *оціх-о принесли*. Із місцевою фонетикою пов'язані практично всі явища поліської прикметникової словозміни: *валікій корон, людські голос, коло тонкое шії, на другой ступенци* та ін. Спорадично засвідчено нестягнені форми прикметників на зразок *все сватие, малие і валікіє*, відмінності в морфемному складі: *капусни, остатні, куріни*.

Специфіку дієслівного формотворення представлено інфінітивами на *-т, -ті*: *рісковат, помогті* та ін.; зворотними дієсловами на зразок *дівіліса, прімоствіс, розвіваца, прісніц* та ін.; формами I особи множини теперішнього та простого майбутнього часів дієслів I дієвідміни із флексією *-ом (-омо)*: *едом, будомо* та ін.; формами 3 особи теперішнього, простого майбутнього часів та наказового способу з кінцевим [т]: *бачіт, можут, повилазят, возьмет* та ін.; формами 3 особи множини дієслів II дієвідміни зі специфічним рефлексом **ę*: *застават* «заставлять», *заступаца* «заступляться» та ін.; варіантами дієслів із суфіксом *-ва-*: *занюхват, запісвают, вісоввалас* тощо.

Відзначено архаїчні варіанти займенникових прислівників: *тогда, зкудова, звідкуль* та ін.; адвербативи, поширені суфіксом *-ка*: *тутака, оттуляка, зтуляка, одселяка* та ін.; місцеві деривати *оньдьо, взад, завчора, соправді*.

Невеликою кількістю явищ маніфестовано специфіку синтаксичної системи середньополіського діалекту, зокрема на рівні словосполучення: *процокала повз їмі, не буду з-за прінципу, йшла кроз мост, згадалі б за штани* та ін. Помічено вживання порівняльних часток *бутто, біто* «наче», частки *да* як еквівалента стверджувального речення, частки *не* як еквівалента заперечного речення, підсилювальної частки *да*, підсилювальної і вказівної частки *се / це*, складеного єднального сполучника *да й*. У складному реченні відмінності від літературної мови простежено у використанні умовного сполучника *коб* «якби», сполучника *гейби* в підрядному з'ясувальному реченні як відповідника загальноновживаного *щоб* та ін.

Специфічну лексику представлено небагатьма одиницями: *леса, стовб, п'ятно, сварцало, музкий, нельго*.

У четвертому розділі «Східнополіський говір у романі Володимира Дрозда «Листя землі»» проаналізовано специфіку художнього опрацювання говірки Лівобережного Полісся. В. Г. Дрозд позначив найбільш виразні фонетичні риси східнополіського діалекту, зокрема особливість рефлексії давніх **o*: *вольний, война, пуднавеска, крузь деревця* та ін., **e*: *жонка, сельські, гребень* та ін., **ě*: *детки, бежить, вечною, лекарства* та ін.; процес **i > [i]*: *дікий, рабілось* та ін.; розвиток

ненаголошеного [o] > [a]: *гаравать, маладухою* та ін.; лабіалізацію [e] > [o] перед твердим консонантом: *льогка, розлучонка* та ін.; заступлення [ф] > [хв], [х]: *хвартух, хундамент* та ін.; ствердіння вібранта: *вітруган, повітра* та ін.; появу протези: *йон* «він», *сто* «це», *йондечки* «он», *вумний*, епентези: *радійо, шпійони, каравулив*, неетимологічних груп приголосних: *ахкадемії, пантронташ, гайсали* та ін.; дисиміляцію: *свайбу, дохтори, што, сумлівався*; метатезу: *шолупиння, ліворвери, по соші*; усічення та скорочення: *рештанти, хвіцери, стіко, маб'* «мабуть» тощо.

На рівні субстантивної словозміни, окрім інновацій фонетичного характеру, позначено відмінності у формах іншомовних іменників: *піаніна тая, у біноклю дивилася, увесь Європ* та ін.; як архаїчні явища кваліфіковано флексію *-'е* в іменниках середнього роду на зразок *знаттє*, закінчення *-и* у формі місцевого відмінка іменника III відміни: *по любовсти*, нульову флексію у формах родового відмінка множини у випадках *год сто було, сім аришин* та ін.; явищами аналогічного походження визнано словоформи називного відмінка множини іменників чоловічого роду із флексією *-а*: *мої года, чотири годика* та ін., структуру *семено* «сім'я» тощо. Численні іменникові форми ілюструють відмінності від літературної мови в морфемній структурі: *детва, мужитва, людова, родак, людяка, роботайло, роботько, жінощина, молодьон, маладьонка* та ін. В. Г. Дрозд використовує повні нестягнені форми прикметників та родових займенників: *отруйна хмара, такеє зчинилося, такеє не треба* та ін.; словотвірні діалектизми на зразок *природистий, чужовенний, скупердезний* тощо. Специфіку займенникових форм передано через інновації фонетичного характеру, а також структури на зразок *тої весни, своєї ночі, єтого діла* та ін., форми непрямих відмінків предметно-особових займенників без приставного [н]: *у яго на небі, до єї засльотився* тощо. У дієслівній словозміні відображено інфінітиви на *-ть, -ті*: *думать, єсті* та ін.; стягнені форми 3 особи однини теперішнього часу на зразок *виверта*; зумовлені аналогією словоформи 3 особи однини дієслів II дієвідміни на зразок *робе, баче* та ін.; архаїчну форму атематичного дієслова *бути* – *єсть* та її варіант *єстяка* тощо. У текстах маніфестовано архаїчні адвербативи *когда, тогда, тади, тудя, одкуль, одтуль, докуль, покуль* та ін.; варіанти прислівників з кінцевим *-а* та іменними за походженням суфіксами: *тута, колися, деся, теперки, частюка, завтрашки, давненно, красівенно* та ін.; форми вищого ступеня на *-ей (-єй)*: *позней, хужей* тощо.

Серед специфічних явищ синтаксичного рівня простежено прийменник *об* із місцевим відмінком для вираження часових відношень: *були об ту пору*; випадки пошанної множини: *мама кличуть*; частку *не* як еквівалент заперечного речення; вказівні частки *осьдечка, осьдечки, оде, йондечки, се, сто*; єднальний сполучник, підсилювальну частку *да*; підсилювальну частку, сполучник *дак*; порівняльні сполучники *начечки, анеж, аней*; допустовий сполучник *хайдечки*; сполучні слова *когда, одкуль, покуль* тощо.

В. Г. Дрозд переніс на сторінки свого роману найменування людей за різними ознаками: *большак, убіж, дерилюд, зальотка, носодрал, лапотник, доброхот*; дієслівну лексику: *блюсти, бурать, очоловічитися, майовать, шаландати*; метеорологічну термінологію: *сівер, сирин, студорга, лея, голощок*; назви, що відображають специфіку поліської місцевості: *сукрачче, глижжсе, хемереча, тапіло, бакай*, тваринного світу: *вивериця, вутя, сівериця*, рослинності: *кіки*; назви будівель

та їхніх частин: *ушула, парки, пуднавеска, маштарка, могозей*; назви одягу: *пацяганка, страп'я, напиначка, чекмень*; назви страв: *затирачка, маторженик*; абстрактну лексику: *обчий, уйма, довг, обиденній, напрасліца, потяжка* тощо.

У **висновках** узагальнено результати виконаного дослідження.

До введення північноукраїнських говорів у сучасну художню літературу найбільшою мірою і з найвищою майстерністю та переконливістю долучилися В. Г. Дрозд, М. І. Закусило, О. М. Кулеш, В. С. Лис, Ю. Королько, проте поліські діалекти у творах цих авторів використано неоднорідно. За ступенем насиченості художньої мови говірковими елементами можна розмежувати два типи текстів. Поетичні твори Ю. Королько, окремі прозові тексти О. М. Кулеша написані цілком говіркою, яку використано свідомо як самоціль. Такі тексти доводять спроможність діалекту як самодостатньої і довершеної мовної системи реалізувати художні задуми автора. Різномірні поліські лінгвальні елементи виконують свої функції так само, як і літературна мова, – забезпечують образність, мовну експресивність, характеротворення, етнографічну достовірність тощо. Ці тексти настільки точно відображають північноукраїнське мовлення, що їх можна вважати сучасними писемними пам'ятками поліського наріччя. Другий тип представляють прозові твори В. Г. Дрозда, М. І. Закусила, В. С. Лиса, більшість текстів О. М. Кулеша. Ідеться про авторів, які пишуть літературною мовою, але вдаються до свідомої стилізації під діалект із метою відтворення колориту поліської народнорозмовної стихії, мовної характеристики та індивідуалізації персонажів, передачі особливостей місцевого побуту, господарювання, рельєфу тощо.

У межах другого типу можна розмежувати два різновиди текстів за співвіднесеністю говіркових елементів із конкретним типом мови твору – мовою персонажів чи мовою автора. Перший різновид – більшість прозових творів О. М. Кулеша, в яких різномірні північноукраїнські елементи використано винятково в мовленні персонажів, зокрема в прямій та невластивій прямій мові, у внутрішніх монологіях. Авторська мова в його творах цілком орієнтована на український літературний стандарт. Другий різновид представлено романами М. І. Закусила, В. С. Лиса та В. Г. Дрозда. Діалоги, репліки, внутрішні монологи, спогади персонажів так само стилізовано під говірку, але, на відміну від творів О. М. Кулеша, різномірні діалектні елементи представлено й у фрагментах власне авторського тексту – роздумах, описах, спогадах тощо. Авторський текст в основному все ж зберігає орієнтацію на літературну мову. Лексичні діалектизми в мові автора цілком виправдані з огляду на необхідність передати реалії побуту і господарювання поліщуків, специфіку поліського рельєфу та ін. Стилізацію авторської мови під говірку на фонетичному і граматичному рівнях можна трактувати як самоціль. Водночас насичення авторської мови говірковими елементами – це свідомий художній прийом із метою створення максимальних ефектів природного мовлення та суб'єктивної оповіді-сповіді. Звичайно, така художня практика більш достовірно відображає народнорозмовну стихію, але ускладнює сприйняття тексту пересічним читачем, який не обізнаний з усіма деталями мовлення поліщуків. Останнє зауваження особливо актуальне з огляду на

те, що всі автори, окрім В. Л. Лиса, майже не коментують значення лексичних діалектизмів, а з контексту воно не завжди зрозуміле.

Письменники використали північноукраїнські лінгвальні явища різних рівнів, проте в їхньому застосуванні виявили певну специфіку. Зрозуміло, що найбільш повно і послідовно говіркові риси всіх рівнів представлено в поетичних творах Ю. Королько, які написані суціль говіркою. Серед інших авторів поліське мовлення на всіх рівнях найповніше і найбільш послідовно відтворив М. І. Закусило: на фонетичному рівні, наприклад, не просто відображено риси середньополіських говірок, але й передано варіативність багатьох звукових процесів; на лексичному рівні використано велику кількість місцевих назв реалій. Різномірні говіркові елементи використав і В. С. Лис, зокрема більш чи менш послідовно маніфестував фонетичні особливості поліського мовлення, меншою кількістю прикладів – тільки найвиразніші явища словозміни і синтаксису (щоправда, детально відтворив відмінності від літературної мови в займенникових формах), а також представив у великому обсязі місцеву лексику. У творах В. Г. Дрозда найбільш повно ілюстровано саме специфічну поліську лексику, відносно невеликою кількістю прикладів – місцеві явища фонетичного, морфологічного та синтаксичного рівнів. О. М. Кулеш найповніше і найпослідовніше відобразив говіркові риси фонетичного рівня, меншою мірою – явища словозміни, та й то в основному фонетично зумовлені інновації, зовсім принагідно – поліські синтаксичні риси та місцеву лексику.

Північноукраїнські лінгвальні елементи в сучасних белетристичних текстах виконують важливі художні функції: вони відображають поліську ментальність та світобачення, забезпечують мовну експресивність та переконливість і достовірність відтворення місцевого мовного колориту, особливостей побуту і господарювання, організації громадського життя, специфіки рельєфу та природи краю, а також мовну й етнографічну ідентифікацію персонажів.

Основні положення дисертації висвітлено в таких публікаціях:

1. *Яворський А. Ю.* Фонетичні особливості волинсько-поліської говірки в романі В. Лиса «Століття Якова» / А. Ю. Яворський // Волинь філологічна: текст і контекст. Актуальні проблеми сучасного мовознавства : зб. наук. пр. / упоряд. І. П. Левчук. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – Вип. 14. – С. 279–289.

2. *Яворський А. Ю.* Волинсько-поліська говірка в романі Володимира Лиса «Іван і Чорна Пантера» / А. Ю. Яворський // Наукові записки [Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя]. Серія : Філологічні науки / відп. ред. проф. Г. В. Самойленко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2013. – Кн. 1. – С. 267–272.

3. *Яворський А. Ю.* Морфологічні особливості волинсько-поліської говірки в романі Володимира Лиса «Століття Якова» / А. Ю. Яворський // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Мовознавство. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – № 22 (271). – С. 150–155.

4. *Яворський А. Ю.* Морфологічні особливості середньополіських говірок у повісті Володимира Даниленка «Сонечко моє, чорне й волохате» / А. Ю. Яворський

// Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство) : зб. наук. пр. / [гол. ред. Н. Л. Іваницька]. – Вінниця : ТОВ «Фірма “Планер”», 2013. – Вип. 17. – С. 89–94.

5. *Яворський А. Ю.* Українська підляська говірка в поезії Марії Сарнацької / А. Ю. Яворський // Волинь філологічна: текст і контекст. Мова і вірш : зб. наук. пр. / упоряд. Т. П. Левчук. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – Вип. 16. – С. 283–291.

6. *Яворський А. Ю.* Українська підляська говірка в поезії Юстини Королько: морфологічний рівень / А. Ю. Яворський // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Мовознавство. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – № 1 (250). – С. 145–150.

7. *Яворський А. Ю.* Фонетичні особливості середньополіських говірок у повісті Володимира Даниленка «Сонечко моє, чорне й волохате» / А. Ю. Яворський // Дослідження з лексикології і граматики української мови : зб. наук. пр. / за ред. проф. А. М. Поповського. – Дніпропетровськ : Видавець Біла О. К., 2013. – Вип. 13. – С. 164–171.

8. *Яворський А. Ю.* Лексика української підляської говірки в поезії Юстини Королько / А. Ю. Яворський // TeKa Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych / Polska Akademia Nauk ; Oddział w Lublinie. – Lublin, 2014. – Vol. IX. – S. 53–60.

9. *Яворський А. Ю.* Територіально здиференційовані елементи в мові Лесі Українки як об'єкт наукових студій / А. Ю. Яворський // Лінгвостилістичні студії : наук. журн. / [редкол. : С. К. Богдан (голов. ред.) та ін.]. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – Вип. 1. – С. 195–204.

10. *Яворський А. Ю.* Українська підляська говірка в поезії Юстини Королько: синтаксичний рівень / А. Ю. Яворський // Молодий вчений. – 2014. – № 5. – С. 69–72.

11. *Яворський А. Ю.* Українська підляська говірка в поезії Юстини Королько: фонетичний рівень / А. Ю. Яворський // Волинь філологічна: текст і контекст. Лінгвостилістика ХХІ ст.: стан і перспективи : зб. наук. пр. / упоряд. І. П. Левчук. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – Вип. 17. – С. 303–315.

12. *Yavorskiy A.* Vocabulary of Volyn Polissyan Patois in Volodymyr Lys's Novel "Jacob's Century" / А. Yavorskiy // Типологія та функції мовних одиниць : наук. журн. / [редкол. : Н. М. Костусяк (гол. ред.) та ін.]. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – № 1. – С. 295–302.

13. *Яворський А. Ю.* Поліська лексика в романах Миколи Закусила: архаїзми, запозичення / А. Ю. Яворський // Актуальні проблеми філології та перекладознавства : зб. наук. пр. / ред. кол. : Ю. П. Бойко, О. В. Ємець, Л. І. Белехова та ін. – Хмельницький : ХНУ, 2015. – Вип. 8. – С. 142–145.

14. *Яворський А. Ю.* Поліська лексика в романі Володимира Дрозда «Листя землі» / А. Ю. Яворський // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Мовознавство. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – № 6 (307). – С. 154–158.

15. *Яворський А. Ю.* Середньополіська говірка у творах Олександра Кулеша: фонетичний рівень / А. Ю. Яворський // Молодий вчений. – 2015. – № 2. – С. 137–140.

16. *Яворський А. Ю.* Теоретичні засади вивчення діалектизмів у мові художньої літератури / А. Ю. Яворський // Лінгвостилістичні студії : наук. журн. / [редкол. : С. К. Богдан (голов. ред.) та ін.]. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – № 2. – С. 230–236.

17. *Яворський А. Ю.* Синтаксичні особливості середньополіської говірки у творах Миколи Закусила та Олександра Кулеша / А. Ю. Яворський // Мова та література у полікультурному просторі : матеріали міжнародної науково-практичної конференції : м. Львів, 13–14 лютого 2015 р. – Львів : ГО «Наукова філологічна організація “ЛОГОС”», 2015. – С. 81–83.

АНОТАЦІЯ

Яворський А. Ю. Актуалізація поліських говорів у сучасному художньому тексті. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки Міністерства освіти і науки України, Луцьк, 2015.

У дисертації комплексно розглянуто загальні тенденції та індивідуально-авторську специфіку використання північноукраїнських різнорівневих лінгвальних елементів у сучасному художньому тексті.

Визначено корпус творів сучасної української художньої літератури (1991–2015 рр.), які засвідчують актуалізацію поліських говорів. З'ясовано, що в сучасний художній текст північноукраїнські елементи найбільшою мірою і з найвищою художньою майстерністю та переконливістю уводять В. Г. Дрозд, М. І. Закусило, О. М. Кулеш, В. С. Лис, Ю. Королько, проте поліські діалекти у творах цих авторів використано неоднорідно. Для кожного письменника окреслено репертуар діалектних одиниць, які систематизовано за рівнями мовної системи та прокоментовано з погляду походження. Простежено функційне навантаження діалектних елементів, визначено ступінь насиченості ними художньої мови та особливості їхнього комбінування, а також співвіднесеність діалектних одиниць із конкретним типом мови твору – мовою персонажів чи мовою автора.

Ключові слова: літературна мова, художній текст, діалект, говірка, діалектне явище, діалектизм, північне наріччя, західнополіський говір, середньополіський говір, східнополіський говір.

АННОТАЦІЯ

Яворский А. Ю. Актуализация полесских диалектов в современном художественном тексте. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Восточноевропейский национальный

университет имени Леси Украинки Министерства образования и науки Украины, Луцк, 2015.

В диссертации комплексно рассматриваются общие тенденции и индивидуально-авторская специфика использования северноукраинских разноуровневых лингвальных элементов в современном художественном тексте.

Определен корпус произведений современной украинской художественной литературы (1991–2015 гг.), в которых засвидетельствована актуализация полесских говоров. Выяснено, что в современный художественный текст северноукраинские элементы в наибольшей степени, с высоким художественным мастерством и убедительностью вводят В. Г. Дрозд, Н. И. Закусило, А. Н. Кулеш, В. С. Лис, Ю. Королько, однако полесские диалекты в произведениях этих авторов использованы неоднородно. Для каждого писателя обозначен репертуар диалектных единиц, которые систематизированы по уровням языковой системы и прокомментированы с точки зрения происхождения. Прослежена функциональная нагрузка диалектных элементов, определена степень насыщенности ими художественной речи и особенности их комбинирования, а также соотнесенность диалектных единиц с конкретным типом языка произведения.

По степени насыщенности художественного языка диалектными элементами разграничиваются два типа текстов: 1) произведения, написанные сплошным диалектом (стихи Ю. Королько, отдельные прозаические тексты А. Н. Кулеша); 2) произведения, которые в целом ориентированы на литературный стандарт, однако засвидетельствовали активное использование разноуровневых полесских речевых элементов (тексты В. С. Лиса, Н. И. Закусила, В. Г. Дрозда, большинство текстов А. Н. Кулеша). В рамках второго типа можно выделить две разновидности текстов по соотнесенности диалектных элементов с конкретным типом языка произведения – речью персонажей или речью автора: а) произведения, в которых диалектные элементы использованы исключительно в речи персонажей, в том числе в прямой и несобственно прямой речи, во внутренних монологах (большинство прозаических произведений А. Н. Кулеша); б) произведения, в которых под говор стилизованы не только диалоги, реплики, внутренние монологи, воспоминания персонажей, но и фрагменты собственно авторского текста – размышления, описания, воспоминания и т. д. Насыщение авторской речи диалектными элементами – это сознательный художественный прием, целью которого является создание максимальных эффектов естественной речи и субъективного повествования-исповеди.

Писатели использовали северноукраинские лингвальные явления разных уровней, однако в их применении обнаружили определенную специфику. Наиболее полно и последовательно диалектные черты всех уровней представлены в поэтических произведениях Ю. Королько, написанных сплошным говором. Среди авторов, применяющих стилизацию под диалект, полесскую речь на всех уровнях полно и наиболее последовательно воспроизвел Н. И. Закусило: на фонетическом уровне отражены все основные черты среднеполесских говоров, передана вариативность многих звуковых процессов; на лексическом уровне использовано большое количество местных названий реалий быта, хозяйства, природы и т. д. В. С. Лис более или менее последовательно манифестировал основные

фонетические особенности полесской речи, меньшим количеством примеров – выразительные явления словоизменения и синтаксиса, а также в большом объеме представил местную лексику. В произведениях В. Г. Дрозда наиболее полно иллюстрирована специфическая полесская лексика, относительно небольшим количеством примеров – местные явления фонетического, морфологического и синтаксического уровней. А. Н. Кулеш полно и последовательно отразил фонетические диалектные черты, в меньшей степени – явления словоизменения, спорадически – северноукраинские синтаксические черты и местную лексику.

Диалектные элементы, в частности лексические, в современных беллетристических текстах отражают полесскую ментальность и мировоззрение, обеспечивают языковую экспрессивность и художественную убедительность и достоверность воспроизведения местного языкового колорита, особенностей быта и хозяйствования, организации общественной жизни, специфики рельефа и природы края, а также подчеркивают языковую и этнографическую идентификацию персонажей.

Ключевые слова: литературный язык, художественный текст, диалект, говор, диалектное явление, диалектизм, северное наречие, западнополесский диалект, среднеполесский диалект, восточнополесский диалект.

SUMMARY

Yavorskyi A. Y. Actualization of the Dialects of Polissia in a Modern Literary Text. – Manuscript.

Dissertation for a Candidate Degree in Philology, speciality 10.02.01 – Ukrainian language. – Lesya Ukrainka Eastern European National University of Ministry of Education and Science of Ukraine, Lutsk, 2015.

The dissertation deals with the complex study of general tendencies and individual peculiarities of usage of Northern Ukrainian lingual elements of different levels in a modern literary text.

A corpus of the texts of modern Ukrainian fiction (1991–2015) that prove the actualization of the Polissian patois was selected. It was found out that such authors as V. Drozd, M. Zakusylo, O. Kulesh, V. Lys and Y. Korolko are the ones that introduce Northern Ukrainian lingual elements into a modern literary text very often and skillfully but the Polissian dialects are used by them heterogeneously. Every author's repertoire of dialectal units was defined. The dialectal units were systematized according to the levels of a language system and commented on the basis of their origin. A functional loading of dialectal units was studied, their frequency in the literary language was found out, peculiar features of their combinability were pointed out; a correlation of dialectal units and a certain type of a language of a text – characters' language or an author's language was analyzed.

Key words: standard language, literary text, dialect, patois, dialectal phenomenon, dialectism, Northern dialectal group, Western Polissian dialect, Central Polissian dialect, Eastern Polissian dialect.